

THE PENETRATION OF CHORAL ART INTO UZBEK MUSIC

Tuychiboyzoda Zulfizarkhon Gafur qizi¹, Tursunov Shukhrat Muzaffar oglu²

¹ Master's degree from Fergana State University,

² Master's degree from Fergana State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5055143>

ARTICLE INFO

Received: 20th June 2021

Accepted: 25th June 2021

Online: 30th June 2021

KEY WORDS

choir, band, tempo,
conductor, folklore,
conservatory,
philharmonic, chapel.

ABSTRACT

Today, the choral genre also plays an important role in Uzbek music and in world music. The need for music is strong in any type of choir. Since the independence of the Republic of Uzbekistan, significant changes have taken place in the world of music. In particular, the creation of works in the national spirit based on national and universal values has accelerated. It should be noted that in the process of development of the art of choral performance, the problem of enriching the content with national musical stylistic principles, the aesthetic education of listeners through national melodies, classical melodies, traditions and centuries-old musical heritage is especially relevant.

ХОР САНЪТИНИНГ ЎЗБЕК МУСИҚАСИГА КИРИБ КЕЛИШИ

Тўйчибойзода Зулфизархон Гофур қизи¹, Турсунов Шухрат Музаффар ўғли²

¹ Фарғона Давлат Университети магистранти,

² Фарғона Давлат Университети магистранти

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 20-iyun 2021

Ma'qullandi: 25-iyun 2021

Chop etildi: 30-iyun 2021

KALIT SO'ZLAR

хор, диапазон, темп,
дирижер, фольклор,
консерватория,
филармония, капелла.

ANNOTATSIYA

Бугунги кунда ўзбек мусиқасида ҳамда бутун дунё мусиқасида хор жанри ҳам муҳим роль ўйнайди. Хорнинг қайси бир турида бўлмасин мусиқага эҳтиёж кучли. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, мусиқа оламида муҳим ўзгаришлар рўй берди. Жумладан, миллий ҳамда умуминсоний қадриятларга асосланган миллий руҳдаги асарларни яратиш янада жадаллашди. Шунини айтиш жоизки, хор ижрочилиги санъати ривожига жараёнида мазмунан миллий мусиқий услубий тамойиллар билан бойитиш тингловчиларни миллий оҳанглар, классик оҳанглар, анъаналар ва кўп асрлик мусиқий мерос воситасида эстетик тарбиялаш муаммоси алоҳида долзарб касб этмоқда.

Хор – бу вокал мусиқали чолғу асбоблар жўрлигида ёки жўрсиз асарни ижро этувчи хонандалар жамоасидир. Хор атамаси юнонча «choros» сўздан олиниб, “тўда, йиғин” маъносини англатади. Мусиқа амалиёти давомида хорнинг хар хил турлари ва кўринишлари мавжуд. Хор тури хорнинг тузилиши сифатига қараб аниқланади. Унга кўра, хор бир ҳил ёки аралаш тузилишда бўлиши мумкин, яъни аёллар, эркаклар, болалар хори киради. Аралаш хорга эса, аёллар билан болалар хори, эркаклар билан аёллар хори киради. Хор кўриниши эса хорни ташкил қилувчи мустақил хор партияларининг сони билан белгиланади: 2 овозли хор, 3 овозли хор, 4 овозли хор ва ҳоказолар. Бундай бўлиниш дивизли, яъни, италянча “бўлиб бўлиниш” деган маънони англатади. Хор партиялари хор жамоасини ташкил этиш шартларидан бири, ҳар бир хор партиясини овозлар билан туғри таъминлашдир. Диапазон, темп ва овоз кучи жиҳатидан бир – бирига яқин бўлган ашулачилар гуруҳига хор партияси дейилади. Хорда асосан 4 та овоз партиялари сопрано, альт, (аёллар овози), тенор, бас, (эркаклар овози) мавжуд. Хор партиялари таркибига баланд ва паст овоз, яъни 1-чи ва 2-овозлар, деб юритилади. 1-овозлар гуруҳига лирик овозлар, 2-овозлар гуруҳига драматик овозлар киради. Эркаклар хори эса тенор – бас партияларидан иборат бўлиб, диапазони 3 октавадан ортиқ бўлади. Профессинал хорлардан Танлин институтининг “Академик аёллар хори” ва Эстония “Академик эркаклар хори” ни мисол қилиш мумкин. Болалар хори сопрано ва альт

партияларидан иборат бўлади. Улар ёшларига кура 3 гуруҳга бўлинади:

1. Мактаб ёшидаги хор гуруҳ 7-10 ёш;
2. Мактаб ёшидаги ўрта гуруҳ, яъни ўрта хор 11-13 ёш;
3. Мактаб ёшидаги катта гуруҳ, яъни катта ёки ўсмирлар хори 14-18 ёшлар киради.

Болалар хорига мисол қилиб «Булбулча» болалар хорини айтиш мумкин. Мусиқа амалиётида тўрт хор партияси, яъни сопрано, альт, тенор, бас овозли хор кенг тарқалган. Диапазони 4 октавадан аниқ, яъни контр октава “ля” дан – 3 октава “до” гача бўлади. Аралаш хорнинг имкониятлари, яъни куйлаш жиҳати, диапазони кенг ва хилма хил бўлади. Бундан ташқари тўлиқ бўлмаган аралаш хорлар ҳам бўлади. Буларга куйидаги овозлар киради:

- 1) С+А+Т, 2) С+Т+Б, 3) А+Т+Б, 4) С+А+Б.

Хор жамоалари сон жиҳатидан таркиби бўйича кичик, ўрта ва катта хорлар бўлади. Кичик хор 16-30 киши, ўрта хор 30-60 киши, катта хор 80-120 кишидан ташкил топган бўлиши мумкин.

Қўшиқ байрамлари, намойишлар ва фестивалларда қўшма хорлар жуда кўп кишини ўз ичига олади. Хор гуруҳларининг анъанавий жойлаштирилиши куйидагича бўлади: тенорлар-баслар, сопранолар-альтлар. Баъзан дирижёрлар хорни шундай жойлаштирадиларки, бунда баланд ва паст овозларнинг тембр жиҳатидан қарама-қаршилиги ошади, натижада садолашиш яхшироқ бўлади.

Профессинал ва хаваскорлик хорлари иккига бўлинади: Халқ хорлари ва академик хорлар. Улар бир биридан – ижро услуби, репертуарлари, ташкилий асослари, иш ва бошқариш методлари

билан фарқланади. Лекин уларнинг асосини фольклор ташкил қилганлиги сабабли улар ўзаро яқиндир.

Жамиятнинг маданий тараққиёти бевосита унинг маънавий-ахлоқий негизларнинг ривожланиши билан чамбарчас боғлиқдир. Ўтмишда Суғд давлатида профессионал хормавжуд бўлган, кейинчалик Араб истилосидан кейин бу санъат ривожланмаган ва профессионал якка ижрочилик шакли сақланиб қолган. Қадим замондан буён жамоа бўлиб кўшиқ айтиш ҳамма халқларнинг моҳият фаолиятини орзу – умидларини ифодалаб бериш учун ишлатилган. Кўшиқлар авлоддан-авлодга оғзаки усулда қолдирилган. Ўзбекистонда алоҳида эркаклар, аёллар ва болаларнинг бирга кўшиқ айтиш анъаналари бўлган, масалан, турли диний маросимларда, сайлларда, рамазон ойида болаларнинг кўшиқ айтиши ёки катталарнинг зикр тушиши, марсия кўшиқларини айтишган. Болалар жамоа бўлиб ижро қиладиган халқ кўшиқлари – бу «Бойчечак», «Лайлак келди», «Офтоб чиқди». Навруз байрамларида йигит ва қизларнинг кўшиқ айтиши, тўйларда айтиладиган ёр-ёр, яллалар хор бўлиб ижро этилган. Шашмақомнинг вокал қисмидаги тароналар ҳам жамоа бўлиб айтилган. Катта ашулалар ҳам 3-4 киши бўлиб ижро қилинган (баъзан аёллар, эркаклар). Фольклор кўшиқлари (ёр-ёр, ўлан, ялла, ҳашар, беш қарсак, лапар, катта ашула) ва мақомлардаги (тарона, уфор, нақш) қисмлари жамоа бўлиб айтилган.

Уруғчилик жамиятининг емирилиши ва синфий жамиятга ўтиш Бақтрия,

Суғдиёна ва Хоразм давлатларининг пайдо бўлиши, аҳамонийларнинг харбий-маъмурий жиҳатдан бирлашувлари, Александр Македонский давлати, Грек-Бақтрия подшоҳлигининг вужудга келиши эрамиздан олдинги IV асрдан то эрамизнинг VII асргача булган жуда катта тарихий даврни ўз ичига олади. Бу давр этник характерли мифологик қахрамонлик устун бўлган қадимги оғзаки мусиқали поэтик ижоднинг юзага келиши билан машхурдир. Қахрамонлик афсоналари, эпик кўшиқлар Ўрта Осиё халқларининг ўз мустақилликлари учун олиб борган мардонавор курашишларининг бунёдкор тасвирлари билан тўла ўз халқининг озодлиги йулида жонини қурбон қилган – Широқнинг мислсиз жасорати ватанга булган муносабати туғрисида ҳикоя килувчи Сак афсоналаридан парчалар бизгача сақланиб қолган. Авесто гимнлари речитатив тарзда ижро этилган. Гимнлар хор бўлиб муқаддас олов атрофида кўшиқ айтилиб, рақсга тушилган. Халқнинг байрам маросимлари, масалан баҳорда, Наврузда, меҳнат маросимларида хор бўлиб кўшиқлар айтилгани бизга маълум. П.Чесноков хор дирижёри асосчиларидан биридир. Унинг «Хор ва уни бошқариш» (1940) китоби хоршунослик фанининг шаклланишига ўз ҳиссасини қўшган. П.П.Левандо «Хоршуносик фанини айрим муаммолари» ҳақида (1974) китоб ёзган ва бу китобда хоршуносликка оид муаммолар ҳар томонлама ўз ечимини топган. Ўзбек хор дирижёрлари Р.Хубралов, Е.Гудкова, А.Василова, Б.Умиджонов, А.Вохидов, М.Субаева, Ш.Ёрматов, Г.Мансурова, Н.И.Козиев,

М.Азимов, С.Юдаков, А.Хамидов, Б.Лутфуллаевлар ўз педагогик ва ижрочилик фаолияти билан Ўзбекистон хор маданияти ривожига ўз хиссаларини қўшиб келмоқдалар. Ёш авлодни умуминсоний ва миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш, мусиқа маданиятини кенг қўламда тарғибот қилиш инсоннинг, ёш авлоднинг эстетик, дид, маънавий баркамоллигини ривожлантиришда ишонч, меҳр оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат чўққиларини ишғол қилиш, ҳар бир ёш онгига сингдириш бизнинг, педагогларнинг олий мақсади, деб биламан. Хор маданияти қадим замонлардан бери халқлар орзу-умидлари, ҳис туйғуларини қўшиқ айтиш пантомимо (бадан ҳаракати) қилиш каби воситалар билан ифодалаб келганлар. Кўпчилик бўлиб қўшиқ айтиш халқларнинг бутун турмуш ҳаёти билан боғлиқ бўлган, анъанавий маросим қўшиқлари хор бўлиб ижро этилган. Ғарб давлатларида халқ қўшиқлари билан бир қаторда черковда айтиладиган профессионал хор ижрочилиги пайдо бўлган.

Ҳаваскорлик хор санъатининг ривожланиши – Республикамизда мусиқа ва хор 20-йиллардан бошлаб ривожланиб борди. Тўғарақлар тузила бошланди. 1930-йилларда етук бастакорлар Юнус Ражабий, Имомжон Икромов бир, икки овозли хор қўшиқлари яратдилар, 1934-йилда биринчи мусиқа-бадий олимпиадаси ўтказилди. Ушбу олимпиадада 1000 кишилик хор қатнашди. 1937-йилда Москва - Ўзбекистон декадасида хор жамоалари қатнашди. Уруш даврида ҳаваскорлик хорлар жангчилар учун концертлар уюштирар эдилар. Урушдан

кейин иккинчи Республика олимпиадасида 20 000 киши қатнашди (1143 та жамоалар). 1948-йил – учинчи олимпиадада 25 000 киши иштирок этди. Аста-секин хорнинг кўп овозлик тури ривожлана бошлади. 50-йилларда Консерватория, мусиқа билим юртлари ўқитувчилари ҳаваскорлик хорларига амалий ёрдам бера бошладилар. 60-70 йилларда ҳаваскорлик жамоаларининг сони ва сифати ортди. Болалар хор ижрочилигининг ривожланишида Консерватория доцентлари Кензер, Валенков, Васильева, Ўзбекистонда хизмат курсатган артист Шермат Ёрматовларнинг хизматлари катта. “Бойчечак”, “Булбулча” каби Республикамизда юзлаб ашула ва ракс ансамбллари мавжуд, уларнинг қошида хор-вокал гуруҳлари тузилган. Масалан: “Анор”, “Гулруҳ”, “Чуст тароналари”, “Ширин”, “Роҳат”, “Шалола” ва ҳоказо. Хор таркибида 15-20 киши мавжуд. Улар лапар, ялла, ёр-ёр қўшиқларини 2-3 овозда ижро этишади.

Профессионал хор санъатининг ривожланиши – Ўзбекистонда профессионал хор санъати энг кеч ривожлана бошлаган санъат турларидан биридир. Чунки зарур шарт-шароитлар йуқ эди. Бу масалаларни амалга ошириш учун мусиқа ўқув юртлари очиш, малакали хормейстерлар, бастакор тайёрлаш керак эди. Профессионал хор санъатининг ривожланишида қатор рус мусиқа санъат арбоблари В.Успенский, Е.Романовская, Н.Миронов, Р.Ганор, С.Василенка, А.Козловский ва ўзбек мусиқачиларининг ҳиссаси катта. Профессионал хор ижоди ва ижрочилигининг оддий шакллари мусиқали драмаларда учрайди. Икки

эпизодик уч овозли фактуралар учраб туради, чунки бастакорлар шароит, имконият йўқлиги, тўлиқ етилмаганини яхши билишар ва уч, тўрт овозликларни асарларида қўллаган эдилар. 1936-йил Ўзбекистон радиоси қошида ўзбек хори тузилди ва янги тузилган Ўзбекистон Давлат Филармонияси қошида хор капелласи ташкил қилинди. 1937-йилда хор жамоаси бастакорлари М.Ашрафий ва Т.Содиқовларнинг тўрт овозли қўшиқларини тайёрлаб борди. 1934-1937-йилларда Москва Консерваториясида кўпчилик Д.Зокиров, Абдурахмонов, Давидовлар, М.Ашрафий, Насимов, Хошимов, М. Қори – Ёкубов, М.Бурхонов, С. Юдаков каби ёшлар таълим олишди. Ёш ўзбек бастакорлари рус бастакорлари билан ижодий ҳамкорлигида ўзбек миллий операсини яратишди, бу - Василенко ва М.Ашрафийнинг «Бўрон» операси. 1939-1940-йилларда Р.Глиэр ва Содиқовларнинг «Лайли ва Мажнун» операси, уруш йилларида Козловскийнинг «Улуғбек», Чишконинг «Махмуд Таробий» опералари ёзилган. 1952-йилда Ўзбекистонда Давлат Филармонияси қошида биринчи профессионал хор капелласи ташкил қилинди – хор жамоасига Валенков раҳбар бўлди. Ўзбекистонда хор санъатининг ўсишида 1960-йилда ташкил қилинган Б.Умиджонов раҳбарлигидаги Ўзбекистон радио ва телевиденияси Давлат комитети миллий хорининг ҳиссаси жуда катта. Ўзбек бастакорлари ҳамма жанрларга ўз ҳиссаларини кўшишган.

Камер хорлари. “Камер” немис тилидан – “уй, хона” дегани. Камер хорда 30 тага яқин хонанда бўлади ва мусиқа маълумотиغا эга талаба ва ишчи ёшлар

қатнашади. Камер хор шаклининг кенг тарқалганлиги сабаби, катта жамоали академик хорни тузиш учун керакли овозлар, кўп хонандаларга махсус жой зарурлиги каби муаммолар йуқлигидир. Баъзи камер хорлар профессионал жамоаларга айланган. Камер хорининг икки шакли мавжуд: профессионал ва ҳаваскор. Бу хорларда овозларнинг жойланиши ҳам бир-биридан фарқли бошқача бўлади. Масалан, Америка камер хори Квартет услубида тузилган (партиялар эмас, Сопрано Альт, Тенор, Бас). Бу хорларда классик ва замонавий хор асарлардан иборат репертуар ишлатилади. Баъзи бастакорлар камер хорлар билан доимий ижодий боғлиқ бўлишади. Масалан, Свиридов “Пушкин гулчамбари” ва бошқа асарларини Москва камер хорига ёзган. Бизда Ш.Ёрматов – Булбулча учун, Б.Умиджонов – Радио комитет учун. Хор ижрочилиги хозирги кунда кенг тарқалган асл халқ санъати турларидан биридир. Жамоа бўлиб ижро этиш, одамларда чуқур, гўзал (эстетик) завқ уйғотибгина қолмай, балки, уларни жипслаштиради. Жамоа бўлиб бирлашишга олиб келади ҳамда маънавий савиясини, бадий дидини оширишга хизмат қилади. Бу сўз ва мусикадаги ғоя бир одам орқали эмас, балки, бир гуруҳ жамоа томонидан ифода этилишидир. Хор санъати инсоннинг энг яхши ҳис-туйғуларини уйғотиб, ҳаяжонлаштириш, қизиқтириш хусусиятига эга. Шу сабабдан хор иштирокчилари билан бир қаторда тингловчиларнинг ҳам бадий-ғоявий тарбияланишидаги ўрни жуда катта ва муҳимдир. Ўзбек мусиқасининг асоси монодик (бир овозли) бўлганлиги учун узоқ асрлар давомида кўп овозли хор ижрочилиги амалда қўлланмаган. Хор

санъати республикамизда совет инқилобидан кейин ривожлана бошлади. Кўп овозли хор дастлаб мусиқали драма ва комедияларда халқ мусиқасини хорга мослаб, қайта ишланган ҳолда қўлланилган. М.Ашрафий ва С.Василенконинг “Бўрон”, Т.Содиқов, ва Р.Глиэрларнинг “Лайли ва Мажнун” каби опералари кўп овозли ўзбек хор ижрочилиги ривожда катта ўрин тутди. 1952-йилда Валенков раҳбарлигида ташкил этилган Ўзбек Хор капелласи, шунингдек 1961-йили Республика телевидения ва радиоси қошида ташкил этилган Б.Умиджонов раҳбарлигидаги хор жамоаси, М.Бурхонов. С.Бобоев. И.Акбаровларнинг биринчи хор асарлари Республикамизда хор санъати юзага келишида муҳим ҳисса қўшган. Б.Умиджонов хор жамоасининг раҳбари бўлибгина колмай, унинг репертуарини, қўшиқларини яратувчиси ҳамдир. Бундан ташқари болалар хори ташкил этилди. Санъат билим юртларида, маданий-ўқув билим юртларида, педагогика институтларида, маданият

институтларида ва консерваторияда кўплаб хор жамоалари ташкил этилди. Ўзбекистон хор санъати ривождаги бу ўзгаришларга қарамай, республика хор санъати арбоблари олдида катта вазибалар турибди. Энг катта муаммолардан бири барча мусиқа ва санъат мактабларини малакали, ҳар томонлама етук, миллий ғоялар билан тарбияланган кадрлар етиштириш. Хормейстрлар учун турли конференция ва амалий конкурслар ташкиллаш, ҳаваскор ва профессионал хор жамоалари фаолиятини ривожлаш каби муҳим масалалар ўз ечимини топиб бормоқда. Малакали хор дирижёрлари маҳорат дарслари ўтиши, ёшларга ўргатиши йўлга қўйилса кадр масаласидаги айрим масалалар ўз ечимини топади. Шу ўринда болалар мусиқа мактаблари ўқитувчилари ҳам Консерваторияда ўз малакаларини оширишлари, профессор педагоглар таълимини олиши, санъатнинг барча турлари савияси қуйи поғонадан ўсиб боришига сабаб бўлади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. И.А.Каримов – “Юксак маънавият енгилмас куч” 2008 й.
2. Ш.Мирзиёев – “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармон. Тошкент 2018 й.
3. Асафьев Б.В. “Хоровая культура” Ленинград 1968 й.
4. Асафьев Б.В. «О хоровом искусстве»Л. 1980 й.
5. Булучевский, В.Фомин – “Краткий музыкальный словарь для учащихся” Ленинград “Музыка” 1988 й.
6. К.Пирогов. «Руководство хором» Москва 1964 й.
7. Питров К. «Руководство хором» Москва 1964 й.
8. Егоров А.А. Теория и практика работы с хором. Ленинград-Москва 1951 й.
9. Рўзиев Ш. “Хоршунослик” Ғ.Ғулом Тошкент 1987 й.
10. Чесноков П.Г. “Хор и управление им” Москва 1961 й.
11. В. А. Гуднова «Узбекская хоровая литература» Т. 1974 й.
12. Н. Шарафиева «Хоршунослик Т. 1987 й.
13. Қодиров Р.Г “Оммабоп мусиқий глоссарий” Тошкент “Мусиқа” 2014 й.
14. Маданият ва санъат атамаларининг изоҳли луғати. Тошкент “Ғофур Ғулом” 2015 й.

15. Музыкальная энциклопедия
16. Г.Мамишла. Вокальное воспитания детей. М. 1967 й.
17. Н. Козиев. Хор дирижёрлиги хрестоматияси.
18. Краснощейков В. «Вопросы хороведение» Москва 1969 й.
19. Левендо П.П. «Проблемы хороведение» Ленинград 1974 й.
20. <http://www.lex.uz>
21. <http://www.ziyonet.uz>